

РОЗДІЛ 4

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.4:346(494+477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/14>

РОЗШИРЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ДОСВІД ІНСТИТУТУ РЕФЕРЕНДУМІВ ШВЕЙЦАРІЇ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

EXPANDING DIRECT DEMOCRACY MECHANISMS: THE EXPERIENCE OF THE SWISS REFERENDUM INSTITUTE FOR ECONOMIC LAW IN UKRAINE

Мельничук Д.М., студент II курсу магістратури

*Навчально-науковий Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка*Самохвалов В.П., к.і.н., Заслужений юрист України,
професор кафедри теорії та історії права та держави*Навчально-науковий Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Метою даної публікації є висвітлення теоретико-правових засад та практичних механізмів реалізації прямої демократії і їхнього впливу на економічний розвиток держави на прикладі Швейцарської Конфедерації. У статті проаналізовано історичні передумови становлення інститутів прямої демократії, еволюцію форм народного волевиявлення та їхній вплив на формування стабільного конституційного ладу. Особлива увага приділяється тому, що Швейцарія має найбільш розвинену систему народних ініціатив та референдумів у Європі, яка протягом століть довела свою ефективність у забезпеченні політичної стабільності та сталого економічного розвитку.

Окремо розглянуто практику функціонування інститутів прямої демократії у сучасному світі, їх взаємодію з інститутами представницької демократії та вплив на соціально-економічні процеси. Проведене порівняння швейцарського досвіду із українською практикою застосування референдумів, починаючи з 1991 року, дало змогу виявити низку проблем національного законодавства, що набувають особливої гостроти в умовах воєнного стану. Зокрема, йдеться про недосконалість правових механізмів, відсутність чітких процедур щодо організації та проведення референдумів, недостатню інституційну підтримку та ризики політичних маніпуляцій.

На основі комплексного аналізу запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання: запровадження інституту народної ініціативи з попередньою конституційною експертизою, визначення кворумів та кваліфікованих більшостей для ухвалення рішень, забезпечення прозорості фінансування та інформаційної підтримки референдумних кампаній. Також акцентовано увагу на поступовій адаптації швейцарської моделі до українських реалій: від практики місцевих референдумів – як інструменту зміцнення самоврядування – до загальнонаціональних, що можуть визначати стратегічні напрями розвитку держави.

Запровадження належних інституційних гарантій, підвищення прозорості економічних процесів, запобігання корупційному впливу та формування культури відповідального громадянського вибору сприятиме посиленню народовладдя. Це, у свою чергу, створить умови для розвитку збалансованого громадянського суспільства та забезпечить інтеграцію України до європейського правового простору на основі демократичних цінностей.

Ключові слова: пряма демократія, референдум, народна ініціатива, економічне право, Швейцарія, Україна.

The purpose of this publication is to examine the theoretical and legal foundations and practical mechanisms of direct democracy and its impact on economic development, using the Swiss Confederation as an example. Taking into account the most developed system of popular initiatives and referendums in Europe, we analyzed the historical preconditions for the formation of institutions of direct democracy, the peculiarities of their functioning in the modern world, and their role in ensuring the stability of the constitutional order and economic development. A comparison of the Swiss experience with the Ukrainian practice of using referendums since 1991 revealed problems in national legislation, particularly in the context of martial law in Ukraine. Based on a comprehensive analysis, we propose directions for improving legal regulation, namely: the introduction of the institution of popular initiative with preliminary constitutional expertise, the determination of quorums and qualified majorities for decision-making, ensuring transparency of financing and information support for referendum campaigns. We propose adapting the Swiss model of direct democracy, subject to the creation of appropriate institutional guarantees, the avoidance of political manipulation, and phased implementation – from local referendums to nationwide ones. It is proposed to adapt the Swiss model of direct democracy, provided that appropriate institutional guarantees are put in place, political manipulation is avoided, and implementation is carried out in stages—from local referendums to nationwide ones. Increasing transparency and preventing corruption in economic law will strengthen public confidence in economic decision-making. This will lead to the strengthening of democracy and the formation of a balanced civil society on the path to Ukraine's integration into the European legal space.

Key words: direct democracy, referendum, popular initiative, economic law, Switzerland, Ukraine.

В сучасних умовах демократичного розвитку і особливо під час воєнних дій в Україні, актуальними являються дослідження механізмів прямої демократії. В контексті конституційної реформи за останнє десятиліття наше суспільство прагне більшої участі у прийнятті стратегічних і політичних рішень. Функціонування механізму публічної влади у визначених конституційних параметрах сприяє формуванню України як демократичної, правової,

соціальної держави, забезпечує конституційний правопорядок в країні, функціонування держави в режимі визнання людини, її прав і свобод найбільшою соціальною цінністю. Останнє має наслідком стабільність розвитку української держави, гарантування формування громадянського суспільства, запобігання узурпації державної влади та узурпації виключного права народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні [1, с. 23–28].

Водночас, слід розуміти, що без належних умов такі механізми можуть перетворитися на інструменти популізму або різноманітних політичних маніпуляцій. Метою нашої роботи є аналіз зарубіжної практики на прикладі Швейцарії та вироблення конкретних пропозицій щодо удосконалення інститутів прямої демократії в Україні.

Основу ідеї прямої демократії як концепцію народного суверенітету було розроблено і запропоновано Ж.-Ж. Руссо ще у 1762 році. Він зазначив, що суверенітет належить народові і цілому і є неподільним, невідчужуваним і незмінним. Він вважав, що тільки народ має право визначати загальну волю (*volonte generale*) як найвище джерело влади [2]. Безпосередньо А. де Токвіль у своїх працях також наголошував на важливості поєднання демократичних механізмів з певними інституційними обмеженнями [3]. Сучасні дослідження ряду авторів описують досвід саме Швейцарії як унікальної держави, де системним і ефективним елементом політичного процесу являються народні ініціативи та референдуми [4, 5, с. 397–408].

В Україні тема прямої демократії досліджувалася у працях О. Скрипнюка, В. Шаповала, Ю. Тодики та ін. Було визначено і глобально впроваджено конституційне матеріальне та конституційне процесуальне право України, і особливо цінним було і являється на сьогодні розгляд таких проблем як: основи конституційного ладу України, конституційні основи розвитку Української держави і громадянського суспільства, включаючи їх базові інститути, конституційно-правовий статус людини і громадянина. Важливими дослідженнями і тлумаченнями є також основи про поняття, систему і джерела конституційного процесуального права України. Не обійшли стороною науковці-правники і дієве застосування референдумів в інтересах громадян України та їх територіальних громад. Про це було не одноразово відмічено в ряді робіт з метою запровадження в державі референдної демократії. Утім, згадується про те, що ефективність застосування інституту референдумів в Україні ще 15 років назад була певною мірою передчасною, насамперед через фрагментарність практики проведення всеукраїнського та місцевих референдумів і неоднозначність їх правових наслідків, коли такі «референдуми» були «кишеньковими» для влади, як наприклад в період 2010–2013 років [6, 7, с. 672, 8].

Разом з тим, закріплення конституційно-правових засад відхиляючого референдуму відбулося у Законі України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. Цей Закон передбачав порядок проведення законодавчого референдуму, який мав здійснитися у тому числі й щодо скасування законів України. При цьому частина 4 статті 95 цього Закону визначала, що Закон чи окремі положення закону, рішення щодо їх скасування (втрата чинності чи визнання нечинним), схвалене на всеукраїнському референдумі, втрачають дію з дня оголошення Центральною виборчою комісією відповідних результатів всеукраїнського референдуму [9].

Найбільш розвинена модель прямої демократії в Європі – це однозначно є Швейцарія із своїми доволі досконалими механізмами прямої демократії та її основних інститутів. Серед них, це – народні ініціативи, консультативні та обов'язкові референдуми і також механізми подвійної більшості при ухваленні конституційних змін. Ефективність цих механізмів залежить від їхньої процедурної організації та рівня правової культури, і на це вказує європейський зарубіжний досвід самих розвинених країн. Тут народні ініціативи та обов'язкові референдуми стали невід'ємною частиною політичної культури починаючи з 1848 року, тобто з набуття чинності нинішньої національної Конституції. В Швейцарії лише на федеральному рівні пройшло уже понад 600 референдумів. Коли в межах прямої демократії на розсуд населення вноситься закон

чи інше офіційне рішення, яке має бути ухвалено, можливі три форми референдумів:

- Рішення ухвалює народ, а не орган, у компетенції якого фактично знаходиться це питання, наприклад парламент (референдум із суттєвого питання).

- Народ доручає органу, у компетенції якого фактично знаходиться питання, наприклад парламенту, здійснити певне регулювання (уповноважуючий референдум).

- Спочатку орган, у компетенції якого фактично знаходиться питання, наприклад парламент, ухвалює рішення, а народ підтверджує або відхиляє ухвалене цим органом рішення (підтверджуючий референдум) [10, с. 260].

Протягом століть референдуми перетворилися на домінуючу швейцарської політичної системи. Політичним партіям довелося навчитися жити з ними, використовуючи їх також як інструменти для підтримки влади. Існуючі приклади механізмів прямої демократії, таких як ініціативний і факультативний референдум, а також менш відомі інструменти, такі як фінансовий або податковий референдум стали повсякденною реальністю. Детальна частота довгострокових референдумів демонструє, наскільки домінуючими є голоси для швейцарської політики. Після референдуму голосування перед наступним, можливо, всього через три місяці [11].

До речі, в Італії референдуми мають скасувальний характер, дозволяючи громадянам відмінити закони, що викликають суспільне неприйняття. Під час процесу державного об'єднання між 1848 і 1860 роками було скликано кілька референдумів, щоб ратифікувати анексію італійських регіонів і провінцій до Королівства П'ємонт і Сардинія. Ці голоси зазвичай називалися плебісцитами: усі чоловіки, якім уже виповнився 21 рік, могли голосувати, навіть незважаючи на те, що виборче право тоді було значно обмеженіше за різними ознаками віку та освіти. У перші два десятиліття двадцятого століття відбулося багато громадських референдумів. Проте перші два всенародні голосування були проведені фашистським режимом у 1929 та 1934 роках, щоб змусити та зробити видимим народний консенсус на користь авторитарного режиму і ці два голосування не були ані чесними, ані конкурентними [12].

Слід додати, що в інших країнах ЄС діє механізм Європейської громадянської ініціативи, що дозволяє мільйонам громадян впливати на порядок денний Європейської Комісії. Європейська громадянська ініціатива (ECI) – це право кожного громадянина ЄС брати участь у виробленні політики ЄС і вносити на європейський порядок денний питання, які для них найбільш важливі. Це вихідний спосіб розпочати політичні дебати та підвищити обізнаність про спільні справи, які об'єднують людей через кордони. Інструмент був запущений у 2012 році, і успішні ініціативи вже привели до конкретних результатів, включаючи законодавчі пропозиції Європейською Комісією та ряд незаконотворчих заходів, пов'язаних із конкретними ініціативами [13].

Говорячи про швейцарське законодавство, слід відмітити, що ключовим аспектом прямої демократії є те, що громадяни можуть вимагати проведення референдуму практично щодо будь-якого нового закону, виданого парламентом. Вони також можуть пропонувати адаптацію до Конституції Швейцарії, хоча такі зміни повинні пройти референдум подвійної більшості. Так, Стаття 156 Федеральної конституції Швейцарії говорить, що федеральні закони та рішення повинні бути схвалені обома палатами парламенту (Національним радам і Штандератом). Згідно зі Статтею 141, кількість від 50 000 виборців можуть вимагати такого референдуму на федеральному рівні щодо законів, прийнятих парламентом. Крім того, політичні представники будь-яких восьми кантонів можуть вимагати проведення референдуму. Згідно зі статтею 142 Конституції Швейцарії, результати референдумів у «напівкантонах» враховуються як 50 відсотків результатів

референдумів у повних кантонах. Референдуми подвійної більшості застосовувалися, наприклад, у випадку потенційного членства Швейцарії в Європейській економічній зоні (ЄЕЗ) та її рішення приєднатися до Організації Об'єднаних Націй (на основі референдуму в березні 2002 року, який було прийнято) [14, с. 245–270].

Таким чином, можемо констатувати, що пряма демократія є фундаментальним аспектом політичної системи Швейцарії і є надзвичайно децентралізованою, тому, що багато повноважень щодо політики розподілено між субнаціональними рівнями влади, зокрема кантонами та муніципалітетами. Крім того, це заохочує широку безпосередню участь громадян. Наприклад, виборці можуть вимагати проведення референдумів щодо нових законів, прийнятих парламентом, або пропонувати поправки до Конституції Швейцарії. Голосування є частим і важливим засобом для громадян Швейцарії висловити свої переваги щодо різних аспектів формування політики.

Проведений нами аналіз (FDFA, Presence Switzerland 2022) явки виборців та прийняття пропозицій щодо національних референдумів у Швейцарії з 1848 по 2022 рік за 174 роки, від початку Конфедерації до 2022 року показав, що, наприклад у 1850 році 12 найменших кантонів Швейцарії разом сформували просту більшість, представляючи 17,9 відсотка швейцарського електорату. І навпаки, 11 найменших кантонів можуть становити блокуючу меншість, що становить приблизно 15 відсотків від загального електорату. До 1990 року ці частки змінилися, причому як мінімальна проста більшість кантонів, так і блокуюча меншість становили 19,6 відсотка, що збігалось із збільшенням загальної кількості кантонів з 22 до 23. Отже, відбулося невелике збільшення відсотка електорату, який найменші кантони могли теоретично мобілізувати, з 17,9 відсотка до 19,6 відсотка швейцарців. виборці. Крім того, розподіл основних мовних груп серед швейцарців, які мають право голосу, залишався відносно стабільним, ґрунтуючись на пропорціях трьох основних франкомовних кантонів і головного італомовного кантону Тічино.

Швейцарська система прямої демократії має на меті підтримувати баланс між (насьогодні) 26 кантонами, надаючи виборцям у менших кантонах відносно більший вплив на вибори. Оскільки для схвалення референдумів подвійної більшості потрібна як проста більшість виборців Швейцарії, так і проста більшість виборців кантонів, виборець у маленькому кантоні має більше впливу, ніж виборець в одному з найбільших кантонів Швейцарії. Тим не менш, наш аналіз із застосуванням кривих Лоренца показує, що ймовірність проходження референдуму на основі цих вимог не сильно змінилася з моменту створення Швейцарської Конфедерації. Крім того, відносно надмірне представництво менших кантонів у голосуванні та виборах на федеральному рівні залишалось досить стабільним [15].

Незважаючи на те, що поріг для проходження референдуму подвійної більшості є досить високим через можливість блокування коаліцій між кантонами, ця інституційна вимога в поєднанні з розподілом електорату між кантонами залишалася досить стабільною з часом. Таким чином, збільшення частки неприйнятих референдумів загалом не можна пояснити змінами інституційного порогу, що виникають через зміни часток кантонів у загальній кількості виборців. Проте для прийняття більшості пунктів, які виносяться на референдуми, потрібна лише проста більшість виборців Швейцарії. Як правило, ініціативи громадян відхиляються частіше, ніж обов'язкові референдуми, тоді як факультативні референдуми та зустрічні пропозиції демонструють більш збалансований розподіл з точки зору рівня прийняття [16].

Аналіз порівняння результатів референдумів показав, що показники явки на референдумах у Швейцарії пов'язані з типами референдумів. Рівень схвалення загалом вищий

для обов'язкових референдумів, ніж для ініціатив громадян. Крім того, швейцарськими дослідниками показано про зростання частки референдумів федерального рівня за ініціативами громадян, які не пройшли необхідний бар'єр. Явка, як правило, є вищою в контексті референдумів з подвійною більшістю та для більш суперечливих голосувань. Проте межі прийнятності (тобто різниці між голосами «так» і «проти», поділена на загальну кількість виборців, які мають право голосу) з часом залишаються досить стабільними. Такі дослідження можуть вивчити довгостроковий вплив економічних подій, таких як зміни в інфляції або темпах зростання ВВП, на результати референдуму, що на нашу оцінку, може бути дуже корисним для імплементації зокрема в Україні [17, 10].

Враховуючи інституційні умови, які склалися в Україні за період військового стану, тематика референдумів та їх потенційна популярність серед електорату, ймовірно, з часом зміняться. Більше того, уявлення громадськості щодо різних подій – не здаються виправданими, якщо їх оцінювати з довгострокової перспективи. Ці висновки можуть допомогти протидіяти упередженням у сприйнятті виборців, які виникають через відносно випадкові результати референдуму або події, що спостерігаються протягом короткого періоду. Наш емпіричний аналіз доступної літератури та офіційної інформації державних інституцій показує, що немає доказів «втоми виборців» у контексті референдумів у Швейцарії. За останні десятиліття явка насправді зросла після початкового зниження. Незважаючи на збільшення кількості референдумів і різноманітні зміни в інституційних положеннях, є очевидним, що явка виборців, рівень прийняття пропозицій і вплив порогів подвійної більшості залишаються надзвичайно стабільними від початку утворення Швейцарської Конфедерації до сьогодення.

Робимо висновки, що саме пряма демократія є важливим елементом сучасного демократичного устрою, але вона потребує надійних інституційних запобіжників. Досвід Швейцарії та інших країн показує, що баланс між участю громадян і стабільністю політичної системи можливий за умови чіткого правового регулювання. Для України, однозначно, впровадження модернізованих інструментів прямої демократії стане кроком до посилення народовладдя та європейської інтеграції.

Таким чином, в Україні наразі були тільки два всеукраїнські референдуми – у 1991 та 2000 рр. 1 грудня 1991 р. відбувся референдум щодо проголошення незалежності України. У громадян питали: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?» (ухвалений Верховною Радою 24 серпня 1991 р. і наведений у бюлетені). У референдумі взяли участь 84,18% населення України. 90,32% проголосували за, 7,58% – проти, 2,1% – недійсні бюлетені. Найменше підтримали незалежність у Криму – 54% (у Севастополі 57%), найбільше – на Івано-Франківщині і Тернопільщині (98%). У 2000 р. президент Кучма також вдався до інструменту прямої демократії. Тоді громадянам поставили чотири питання: про обмеження депутатської недоторканності, установлення додаткових підстав для розпуску президентом Верховної Ради, зменшення кількості народних депутатів з 450 до 300, формування двопалатного Парламенту. На всі чотири питання виборці дали ствердну відповідь (від 81,7% до 89,9%), проте зміни до законодавства так і не внесли. Багатьма вченими було досліджено, що українське законодавство доволі суперечливе щодо національного референдуму. Спеціальні закони про правовий режим воєнного стану (№ 389-VIII) і всеукраїнський референдум (№ 1135-IX) буквально забороняють народу волевиявлення на референдумі під час воєнного стану тоді, як Основний Закон – Конституція України не обмежує волевиявлення народу на референдумі умовою воєнного стану. Автором дослідження було доведено, що референдум щодо вступу

України до Європейського Союзу має бути один, однак варіантів такого референдуму може бути безліч. Спростовується поширена теза про неможливість внесення змін до Конституції України під час воєнного стану ґрунтуючись на частині другій статті 157-ої Конституції України, яка унеможливорює внесення змін до Основного Закону, регулює правовідносини не всіх суб'єктів ініціювання референдуму, а тільки тих, які також є суб'єктами законодавчої ініціативи в українському парламенті. Із аналізу дослідження випливає, що народ України має гарантоване Конституцією України право вносити зміни до Основного Закону в умовах правового режиму воєнного стану шляхом референдуму з власної ініціативи у відповідності до процедури частини другої статті 72-ої Конституції України [18, с. 240–246].

Ще понад 10 років тому було фундаментально описано процес запровадження народного вето у нашій державі, і зауважено, що в першу чергу його необхідно узгодити з існуючою сьогодні конституційно закріпленою системою стримувань і противаг між різними гілками державної влади в Україні, щоб не допустити внутрішньовладного протистояння та відкритої конфронтації загальнонаціональних представницьких органів публічної влади з громадськістю. Було також відмічено, що поспішне запровадження народного вето, виходячи з сучасних українських реалій, може призвести до непередбачуваних наслідків та загроз українській державності. Така постановка питання насамперед обумовлена тим, що запровадження народного вето може бути використане квазігромадськістю у деструктивних та маніпулятивних цілях. Тому легітимізація народного вето в Україні однозначно потребує виваженості та поміркованості з можливим прорахунком проблемних аспектів його реалізації у вітчизняних політико-правових умовах [19, с. 63–70].

8 квітня 2021 року Президент України підписав Закон «Про всеукраїнський референдум» № 1135-IX, який Верховна Рада ухвалила 26 січня 2021 року. Цей закон був ініційований Главою держави, щоб надати народу право самостійно та безпосередньо, без участі політиків, вирішувати державні питання. Прийняття цього документа було одним з пунктів президентської програми Володимира Зеленського. Залежно від питання, всеукраїнський референдум може призначатися Президентом України, Верховною Радою або проголошуватися Главою держави за народною ініціативою. Проте, за часів Президентства Володимира Зеленського в Україні жодного референдуму поки що не було ініційовано, і не проведено.

На нашу думку, перебуваючи на зламі соціально-економічних та правових сьогоденних відносин в Україні, для нашої Держави виходячи із нашого аналізу міжнародного, і насамперед швейцарського досвіду, можливо запропонувати певні нововведення, а саме:

1) впровадження інституту народної ініціативи з попередньою експертизою Конституційного Суду.

2) встановлення відповідних кворумів та кваліфікованих більшостей для ухвалення рішень на референдумі.

3) прозоре регулювання кампаній референдумів «за» і «проти».

4) інформаційне забезпечення громадян через державні брошури і цифрові (мобільні) ресурси з аргументами обох сторін.

Безпосередньо для уникнення політичних маніпуляцій, на нашу думку, можливо запровадження таких механізмів народних референдумів, як:

- попередня конституційна та фінансова експертиза;
- встановлення мінімального порогу явки (40–50%);
- кваліфікована більшість для ухвалення рішень (55–60%);

- обмеження частоти проведення референдумів;
- прозоре фінансування агітаційних кампаній.

Отже, щодо запровадження в Україні елементів прямої демократії – референдумів, народної ініціативи, «народ-

ного вето» – важливо створити надійний, прозорий, легітимний механізм для реалізації цих реформ. Базуючись на швейцарському досвіді [20, с. 379–391], нами пропонується до розгляду і запровадження у практику:

1. Чіткі процедури типів референдумів – мандаторні та факультативні. Визначити вимоги до підписів, строків подачі, формулювання запитань і правил організації голосування.

2. Подвійні перевірки легітимності – для конституційних або територіальних питань застосовувати подвійне визнання: більшості громадян і адміністративних одиниць (регіонів), щоб уникнути домінування густонаселених областей (із врахуванням тимчасово окупованих територій).

3. Реформувати процес законодавчої підготовки – впровадити консультації з усіма зацікавленими групами задля формулювання прийнятних рішень, які не піддаються масовим кампаніям проти держави.

4. Освіта і публічне обговорення – забезпечити доступ громадян до збалансованих інформаційних матеріалів, аналогічно до швейцарських медіа-обмежень на політичну рекламу з метою забезпечення неупередженості. Більше того, як зауважують наші провідні учені з напрямку господарського права, саме післявоєнна економіка України вимагатиме нової концепції правового регулювання яке має бути максимально адаптованим до умов відбудови та інтеграції у європейський простір [21, с. 24–47]. Також, важливо зауважити про необхідність удосконалення концепції щодо кола суб'єктів конституційно-правової відповідальності саме під час військового стану, коли держава, яка здійснює незаконний контроль над частиною території іншої держави, незалежно від того, чи здійснювався або здійснюється такий контроль безпосередньо, через збройні сили, чи через підпорядковану їй місцеву адміністрацію [22, с. 31–38]. Саме тому, беручи до уваги досвід Швейцарії, народні референдуми – це фундамент демократії, і формально вони не «заборонені» навіть під час війни. Але на практиці вони мають бути відтермінованими до стабілізації ситуації, аби зберегти їх легітимність. Ми вважаємо, що для України, перебуваючи у стані війни – проведення референдумів у цей період є неможливим та нелегітимним. Проте, після завершення війни варто використати найкращі практики Швейцарії, країни з найбільш розвиненою системою прямої демократії, адаптуючи їх до українських умов заради скорішої відбудови і покращення економічних показників. Зараз, необхідно зберігати повну заборону референдумів у воєнний час. Це збереже довіру до інструменту прямої демократії. Після припинення військових дій вважаємо за необхідне запровадити регулярні референдуми для внутрішньої стабілізації держави, і законодавчо закріпити автоматичне перенесення референдумів під час воєнного або надзвичайного стану. Інфраструктурою для майбутніх референдумів можна запропонувати через електронну ідентифікацію громадян (наприклад, через «Дію») з високим рівнем кіберзахисту, а також забезпечувати публікацію аргументів «за» і «проти» для збалансованого інформування громадян. Також доречною пропозицією може бути запровадження моделі «швейцарського зразка» – а саме впровадження двох типів референдумів: обов'язковий (зміни Конституції, територіальні питання) та факультативний (за народною ініціативою). Важливо зазначити також і про подвійну легітимність, про яку нами згадувалось раніше. Україна може використати швейцарську модель як механізм підвищення прозорості та запобігання корупційному впливу в економічному праві. Ми можемо зробити висновок, що запровадження народної ініціативи та факультативного референдуму дозволить зміцнити довіру суспільства до ухвалення економічних рішень, але при цьому необхідно впровадити експертну оцінку, щоб уникнути популістичних і економічно небезпечних кроків. Також, зазначаємо, що досвід Швейцарії для України

пропонується розпочати із місцевих референдумів як «школи демократії» для громадян, поступово переходячи до загальнонаціональних.

Висновки, як План дій для України на 5 років:

1. Рік 1–2: Розробка законодавчих змін, створення системи електронної ідентифікації та кіберзахисту.
2. Рік 2–3: Запуск місцевих референдумів у громадах як інструменту прямої демократії.
3. Рік 3–4: Тестування національної інфраструктури для всеукраїнських референдумів, проведення перших консультативних голосувань.
4. Рік 4–5: Запровадження обов'язкових і факультативних референдумів на національному рівні з використанням швейцарських практик.

Швейцарський досвід доводить, що референдуми зміцнюють демократію лише за умов стабільності, довіри та прозорості. За своїми цінними природно-кліматичними, технологічними, миролюбними людськими цінностями і багато національними складовими народу України, нашу Державу не рідко порівнюють і називають Українською «Швейцарією». Виходячи із цього, у разі успішної імплементації багатьох практик і зокрема цього конкретного швейцарського досвіду, Україна спроможна створити власну унікальну модель народних референдумів, яка відповідатиме її історичним та безпековим умовам, і останнє, однозначно покращить умови щодо демократичного економічного розвитку країни в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марцеляк О. В. Дія принципу інституційної безперервності влади в Україні в умовах воєнного стану (на прикладі глави держави). Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди Дня Конституції України. Львів, 2024 р. С. 23–28.
2. Rousseau J.-J. Du contrat social, ou Principes du droit politique. Amsterdam : Marc-Michel Rey, 1782.
3. Tocqueville A. De la Démocratie en Amérique. Paris : Charles Gosselin, 1835.
4. Kriesi H. Direct Democratic Choice: The Swiss experience. Lanham, MD, USA : Lexington Books, 2005.
5. Auer A. The Constitutional Functions of Direct Democracy. European Constitutional Law Review. 2016. Vol. 12. № 3. P. 397–408. URL: <https://doi.org/10.1017/S1574019616000274> (Last accessed: 09.09.2025).
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 09.09.2025).
7. Скрипнюк О. В. Конституційне право України. Київ : Ін Юре, 2010. 672 с.
8. Шаповал В. Прямая демократія в системі народовладдя. Вісник Конституційного Суду України. 2017.
9. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17#Text> (дата звернення: 10.09.2025).
10. Прямая демократія у правовій державі: Німеччина, Україна, Казахстан : зб. ст. за ред. Р. Мельника, Г. Кюпера, А. Хіммеррайха. Одеса : Гельветика, 2023. 260 с.
11. Serdült U. The Referendum Experience in Switzerland. In: Smith J. (ed.) The Palgrave Handbook of European Referendums. Cham : Palgrave Macmillan, 2021. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-55803-1_10 (Last accessed: 11.09.2025).
12. Uleri P. V. Italy: referendums and initiatives from the origins to the crisis of a democratic regime. In: Gallagher M., Uleri P. V. (eds) The Referendum Experience in Europe. London : Palgrave Macmillan, 1996. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-349-24796-7_7 (Last accessed: 11.09.2025).
13. European Commission Secretariat-General. Manuscript. Luxembourg : EU, 2024. URL: <https://doi.org/10.2792/698722> (Last accessed: 11.09.2025).
14. Hosli M. O., Martins Santos L., Boeree H. A political-economic analysis of Swiss referendums 1848 to 2022: turnout, acceptance rates and the double-majority threshold. Constitutional Political Economy. 2025. Vol. 36. P. 245–270. URL: <https://doi.org/10.1007/s10602-025-09468-1> (Last accessed: 11.09.2025).
15. Linder W., Mueller S. Consensus Democracy: The Swiss System of Power-Sharing. In: Swiss Democracy. Cham : Palgrave Macmillan, 2021. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-63266-3_5 (Last accessed: 11.09.2025).
16. Swissvotes. Database on Swiss Popular Votes. Ed. Année Politique Suisse, University of Bern. 2019. URL: <https://swissvotes.ch/page/home> (Last accessed: 12.09.2025).
17. Etzioni-Halevy E. Political Manipulation and Administrative Power: A Comparative Study. 1st ed. Routledge, 1979. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003519898> (Last accessed: 12.09.2025).
18. Монастирський М. В. Вступ України до Європейського Союзу в умовах воєнного стану: питання національного референдуму. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Т. 1, № 89. С. 240–246.
19. Нестерович В. Ф. Перспективи конституційно-правового утвердження народного вето в Україні у контексті зарубіжного досвіду. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2016. № 4. С. 63–70.
20. Основи конституційного права Швейцарії. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. за ред. В. О. Ріяки. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 379–391.
21. Rieznikova V., Patsuriia N., Kravets I. Influence of the State on the Economy in the Post-War Period: Conceptual Foundations of Prospects for Legal Regulation. Law of Ukraine. 2023. № 9. P. 24–47.
22. Vasylychenko O. P. Direct, indirect discrimination and subjects of constitutional legal liability in the conditions of armed conflicts. Конституційно-правові академічні студії. 2023. № 1. P. 31–38. URL: <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2023.1.05> (Last accessed: 12.09.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025

Дата публікації: 29.10.2025